

Antje Jackelén som teolog, II

ANDERS BROGREN

I denna avslutande andra del av Anders Brogrens undersökning av Antje Jackelén som teolog granskar förf. först dr Jackeléns uppfattning om den absoluta döden och hennes förnekande av att människan skulle ha någon odödlig själ, för att sedan gå in på hennes framställning av fysikens tidsuppfattning(ar). Sist tar han upp den av Jackelén förordade eskatologiska modellen av tid, och hennes tanke att relationen mellan tid och evighet bäst sammanfattas med metaforen av en kosmisk dans.

Den absoluta döden

Efter denna genomgång kommer Jackelén fram till något som tycks vara mycket angeläget för henne, nämligen att döden är »absolut». »Den som inte tar döden på allvar kan inte heller ta dödens död, dvs. Kristi uppståndelse, på allvar. – Döden kan inte kringgås genom att hävda själens odödlighet.» Hon stöder sig på Jüngel och sin handledare Werner Jeanrond. Ett citat från Jeanrond innehåller en, möjligen omedveten, lustighet: »Det är livsfarligt för oss att tala vårdslöst om vår död.» Även den allestädes närvarande sociologen Zygmunt Bauman är här med på ett hörn.

Tanken om döden som relationslöshet samt talet om »*Schon – Noch-nicht*» är förmodligen, via hennes lärare, hämtat från Heidegger, som på sitt oefterhärmliga vis mediterar om detta i *Sein und Zeit*. Uttrycket »redan här – ännu inte» har även blivit känt i teologkretsar genom Oscar Cullmann.

Anmärkningsvärt är att, när Jackelén i avhandlingens första del citerar bl.a. ur den svenska psalmboken, undviker hon sådant som pekar på en fortsatt tillvaro efter dödsögonblicket. Emellertid inser hon att det finns ett problem. Kan det finnas kontinuitet mellan den som upphör att existera i döden

och den som blir levande på uppståndelsens dag? Hon tänker sig två möjligheter, antingen att Gud skapar en ny människa, dvs. en kopia, som är identisk med den gamla eller att den mänskliga identiteten bevaras i Guds minne. Av dessa två föredrar hon den andra möjligheten och gör jämförelsen med en dator som kan lagra en stor mängd uppgifter. Gud borde på samma sätt kunna lagra otaliga människors identitet i sitt minne. Det är en uppfattning som annars är mest känd hos Jehovas vittnen.

Även i sitt herdabrev till Lunds stift, *Gud är större* (2011), förnekar Jackelén att människan har en odödlig själ. Att denna uppfattning är obiblisk och går emot den kristna kyrkans lärotradition har jag visat i SPT 15-16/2013, sid. 472–76, där jag även tecknat bakgrunden till den heldödsteori som uppstod bland vissa teologer under 1900-talet.

Att i anslutning till Levinas beteckna evigheten som »tidens andra» kan först tyckas vara ett dunkelt påstående, men det ligger faktiskt något i det. I sitt förord till den tyska upplagan tackar Jackelén docent Rune Söderlund för »många intressanta samtal». Hon skulle också kunna hänvisa till Söderlunds utredning *Döden, tiden och evigheten* (ingår i *Tro och tradition*, Festskrift till Bengt Hägglund,

1985). Där kan man inhämta att såväl klassisk romersk-katolsk som luthersk teologi, exemplifierade av Thomas av Aquino resp. Quenstedt och Schartau, anser att »evighet» i betydelsen tidlöshet är en av Guds egenskaper, som endast Gud äger (ett »tidens andra» om man vill citera Levinas). För människan gäller att tiden fortsätter efter döden, medan senare tiders uppfattning om döden som porten till en tidlös existens avvisas av dessa äldre teologer. Thomas föreställning om aevum som en existensform där änglar och helgon befinner sig redovisas av Jackelén i hennes avslutande kritik av Moltmann (i avhandlingens tyska version).

Relativitetsteori, kvantfysik och kosmologi

Avhandlingens tredje kapitel med titeln *Zeit in naturwissenschaftlicher Theoriebildung* redogör för den naturvetenskapliga diskursen. Jackelén begränsar sig emellertid till fysiken och går inte in på de viktiga biologiska frågorna.

Väl medveten om mina begränsade fysik-kunskaper har jag låtit min naturvetenskaplige vän Allan Emrén läsa motsvarande kapitel i den svenska upplagan.

Enligt Emrén är Jackeléns framställning »en väldigt bra sammanfattning av relativitetsteori och kvantfysik på ett lättbegripligt sätt». Han konstaterar dock att texten inte så mycket handlar om tiden som om tidens pil, alltså detta att vi upplever en gräns, nuet, mellan förflutet och framtid, och att nuet rör sig i en bestämd riktning. Det diskuteras dock inte vad svagheter i teorierna kan få för konsekvenser för vår förståelse av verkligheten. Emrén tänker på sådant som att vi upplever oss kunna påverka framtiden men inte det förflutna. Hur låsta eller fria är dessa? Är upplevelsen en verklighet eller en illusion? Jackelén beskriver genomgående tiden som en topologisk linje. Men, påpekar Emrén,

tänk om tiden är multidimensionell? Om man inte bara kan säga »en timma framåt i tiden», utan även t.ex. »en timma framåt och tjugo minuter uppåt i tiden?»

Emrén kommenterar en rad detaljer, av vilka jag här bara tar upp ett fåtal. Han påpekar att relativitetsteorin inte hindrar att information (eller materia) kan flyttas snabbare än ljuset. Materia som rör sig snabbare än ljuset kan nå hur hög hastighet som helst, men kan sedan inte bromsas ner till ljushastigheten. Sökande efter sådan materia (tachyoner) har hittills inte gett resultat.

Jackeléns påstående att kvantteorin endast gäller för det som är av subatomär storleksordning är »mycket fel». Kvantfysiken gäller alla storleksordningar. Flytande helium-4 får sina underliga egenskaper på grund av kvanteffekter i litervis med vätska. Ljusbrytning i linser är likaså kvantfenomen i makroskopisk skala, för att nämna bara ett par exempel.

Hawkings spekulationer frigör sig inte från behovet av en skapare. Hawkings gör ett logiskt felsslut, men dess karaktär gränsar snarare till filosofi än till naturvetenskap. Det hela hänger ihop med matematikens transformationsteorier. En gränslöshet befriar inte från behovet av en orsak. I ett kontinuerligt n -dimensionellt rum kan man alltid finna en transformation som avbildar ett oändligt (eller på annat sätt gränslöst) rum som ett ändligt. Därmed finns också ett »utanför» (transfinit aritmetik), varför det transformerade rummet kräver en orsak.

Tanken om »kunskapsluckornas Gud» har ju ofta framförts, skriver Emrén vidare, men den innehåller ett logiskt felsslut. Idén förutsätter att »all tänkbar kunskap» bildar en ändlig mängd. Allteftersom den fylls ut, blir »Guds luckor» färre, och till slut finns inte något utrymme för Gud. Men det finns inget belägg för att vi har att göra med en ändlig mängd av

kunskap. Sedan 1850-talet har antalet kända kunskapsluckor ökat snabbare än själva (den exploderande) kunskapen. Vi vet också genom Turings teorem att vi aldrig kommer att kunna förstå universum helt. Den »igentäppning av luckorna» som förekommit har inte skjutit undan Gud utan istället skjutit ateistens problem längre ut på okunskapens gungfly. Samtidigt har tanken på Gud kunnat flytta in på fastare mark i själva kunskapens kärna, enligt Emrén.

Jackeléns utläggning om värmedöden är felaktig. Den hade visserligen sin giltighet under andra hälften av 1800-talet och de första decennierna av 1900-talet, men i ett slutet och isolerat system sker en ständig entropiökning, något som skulle leda fram till värmedöd om universum hade varit ett (i termodynamisk mening) slutet och isolerat system. Skall man uttrycka sig strikt är entropin ett mått på (logaritmen av) antalet sätt materia och strålning i systemet kan omfördelas mellan tillgängliga tillstånd. Vid konstant energi (inget utbyte av energi med omgivningen) är antalet tillstånd ungefär proportionellt mot sjätte potensen på volymen. Så i ett expanderande universum ökar ständigt avståndet mellan materien och värmedöden. Universum befann sig i värmedöden när det var nytt, men det »vaknade till liv».

»Tid kan bara uppfattas i samband med materiens existens», skriver Jackelén. Men det kan vi inte veta. Vad menas i så fall med »materia»? Om universum genomgick en inflationsperiod, så bestod det av »falskt vakuum». Där fanns i så fall tid. Men var det materia? Och hur är det med vårt nuvarande vakuum, med dess fluktuationer?

Så långt Allan Emrén. Mer finns att läsa i hans bok *Fotspår i kosmos* (2012).

Fler teologer om naturvetenskap

I avhandlingens fjärde och avslutande kapitel

SEGELBERGSKA STIFTELSEN för liturgivetenskaplig forskning

har möjlighet att under år 2014 utdela vissa medel till stöd för liturgisk och liturgihistorisk vetenskaplig forskning.

Efter därom till stiftelsen ingiven ansökan kan därvid

(a) Stipendier utdelas åt studenter och forskare som önskar fullgöra någon forskningsuppgift eller delta i någon sammankomst med vetenskapligt syfte.

(b) Bidrag lämnas till redigering, tryckning, illustrering mm av publikationer.

Medel till finansiering av forskarutbildning utgår ej.

Till ansökan skall fogas en ekonomisk plan för det ändamål vartill medel söks. Sökande, som inte avlagt doktorsexamen eller motsvarande, skall till ansökan om stipendium eller tryckningsbidrag även foga intyg från handledare eller annan liturgivetenskapligt kompetent person, som styrker ändamålets vetenskapliga syfte och halt.

Sådant bidrag som omtalas under punkt b ovan skall utbetalas sedan den sökande till stiftelsen ingivit tio exemplar av publikationen i fråga. I publikationen skall anges på tryckortssidan att den utgivits eller tryckts med bidrag från stiftelsen.

**Ansökan mottages endast under tiden
15 augusti till och med 1 oktober och insändes
till stiftelsens sekreterare, teol. dr Per Ström,
Österängsgatan 14 B, 753 28 Uppsala.**

behandlar Jackelén den kände skotske presbyterianen Thomas F. Torrance, pionjär vad gäller förhållandet mellan teologi och naturvetenskap. Jackelén invänder mot att Torrance förenar en ontologisk och en dynamisk uppfattning om Gud, tiden och rummet. Den likaledes reformerte Colin Gunton, som är påverkad av Torrance, får däremot beröm för sin strävan att förena trinitarisk teologi med naturvetenskap. Dock är Jackelén i politiskt korrekt anda skeptisk till att Gunton anser att det var den kristna världsuppfatt-

ningen som åstadkom att naturvetenskapen utvecklades i västerlandet och inte den under medeltiden så blomstrande muslimska kulturen. Gunton »*erscheint mir eher naïv*».

Emellertid finns mycket som talar för att Gunton har rätt. Se t.ex. Stanley Jaki, *The Origin of Science and the Science of its Origins* (1978), Rodney Stark, *The Victory of Reason* (2005) och Thomas E. Woods, *How the Catholic Church Built Western Civilization* (2005, se SPT 16/2007, s. 490 ff.) samt vad gäller påverkan från den muslimska civilisationen Sylvain Gouguenheim, *Aristote au mont Saint-Michel, Les racines grecques de l'Europe chrétienne* (2008, se SPT 11/2010, s. 349 ff.)!

Andra anglo-saxiska teologer som Guntons lärare Robert Jenson samt Alister McGrath och John Polkinghorne skymtar förbi, liksom science-fictionbetonade fysiker som Frank Tipler och Freeman Dyson.

Eskatologisk modell av tiden

Jackelén konstaterar att det finns tre olika sätt att uppfatta tiden. Den kvantitativa modellen, alltså att sekund läggs till sekund, år till år, har en tendens att bli totalitär, eftersom den inte ger plats för det som är annorlunda. Den ontologiska, som finns hos Augustinus (och alltså även hos Thomas av Aquino, Quenstedt och Schartau) och där evigheten står utanför tiden är statisk, hierarkisk, rigid, avskiljer gudsrelationen från det offentliga och politiska. Dessa båda tidsbegrepp uppfyller alltså inte de politiskt korrekta krav som Jackelén uppställer och förkastas därför. Jackelén föredrar i stället en eskatologisk modell.

Så kan man gå till väga i valfrihetens samhälle. Man ställer upp en kravspecifikation för att en teologi skall bli »godkänd» i stället för att så förutsättningslöst som möjligt närma sig det som skall undersökas. På så sätt får man fram det önskade resultatet. Så går

Jackelén till väga flera gånger senare också. Det kan gälla såväl synen på livet efter detta som omtolkningen av äktenskapet.

Den eskatologiska modellen innebär en hel del refererande av Jürgen Moltmann, som hon dock även har en kritisk distans till när hon betecknar honom som alltför »jordcentrerad». Moltmann lämnar nämligen läsaren i sticket när det gäller att formulera en teologi om tiden. Jackelén konstaterar att försöken att uttrycka dynamiken i att Gud både är den kommande och den som redan kommit spränger de rationella begreppens gränser. Man måste därför söka sig andra uttryck, anser hon.

Hennes eskatologi tycks emellertid utspela sig i ett monistiskt universum där onda makter lyser med sin frånvaro. För att inte tala om att Jesus lyser med sin frånvaro. Jackelén skriver 25 sidor om eskatologi utan att nämna begreppet *parousia* med dess dubbla innebörd av Kristi närvaro och Kristi tillkommelse. I parusin finns ju förhållandet »*Schon – Noch nicht*» (redan – ännu inte), omedelbarhet och förväntan, eller med orden ur nattvardsmässans liturgi: »Din död förkunnar vi, Herre, din uppståndelse bekänner vi till dess du kommer åter i härlighet.»

Bjuder upp till dans

Redan Moltmann, i *Gott in der Schöpfung*, använder sig av den dansmetafor, som flera gånger tidigare dykt upp i Jackeléns avhandling och som kanske betonas än mer i den svenska versionen. Hon skriver:

»Där den ontologiska och speciellt den kvantitativa modellen håller sig med avskalade geometriska figurer, bjuder den eskatologiska modellen på invecklade dansfigurer. Naturligtvis är det skillnad mellan stela linjer och dansens rörelser. Ändå råder inget strikt motsatsförhållande dem emellan. Dans varken utesluter eller motsäger geometri. Tvärtom, geometrin finns i dansen. Utan något som

helst sinne för geometri skulle dansens njutning sannolikt vara obefintlig. Men i förhållande till den nakna geometrin har dansen ett övertag när det gäller att hitta uttrycksformer för relationer som präglas av dynamik och komplexitet. Och detta övertag behövs. Inte bara för att beskriva relationen mellan tid och evighet utan för att ge en så träffande beskrivning som möjligt av den värld vi lever i.»

Om Jackeléns dansmetafor är klarläggande eller rent nonsens får läsaren själv avgöra. Man anar här ett eko av den på sin tid så populära *De dansande WuLi-mästarna* av Gary Zukav (1979). Uppenbarligen tycker Jackelén om att dansa. Eftersom jag själv inte är så dansant känner jag mig något exkluderad, även om jag i och för sig vid behov kan klämma fram några schottisar ur mitt dragspel. Men hur skulle det i stället vara med en musikmetafor? Eller snart sagt vilken metafor som helst. Det är bara fantasin, eller rättare sagt bristen på fantasi, som sätter gränser.

Slutsatser

Vad blir resultatet när Jackelén efter sin vittomfattande undersökning om tid och evighet skall knyta ihop säcken? Lyckas hon förena naturvetenskap och »religion»? Är det inte snarare så att naturvetenskapen har utvecklats just för att den hållit sig åtskild från religionen? Men religionen, dvs. kristendomen, har däremot mycket att hämta från naturvetenskapen. Den kan t.ex. belysa såväl skapelseberättelsen som eskatologiska skeenden. Förhållandet är asymmetriskt.

Jesuiten Georges Lemaître firade först morgonmässan och sedan »uppfann» han Big Bang-teorin. Men han var noga med att inte blanda in sin kristna tro i vetenskapen, även om man gärna vill tro att han inspirerades av Bibelns skapelseberättelse i sitt undermedvetnas hermeneutik.

GRÖNVALL & PARTNERS ADVOKATBYRÅ

Juridik i gränslandet mellan
kyrkorätt och arbetsrätt
Advokat Andreas Stenkar Karlgren
0418-16865 Landskrona
www.gronvallpartners.se

Dessutom är den naturvetenskapliga verklighetsbeskrivningen svår att applicera på en teologi som bakom sina tolkningar av de stora berättelserna misstror sin egen förmåga att uppfatta tillvaron. Eller är det jag som har missuppfattat saken? Eller Jackelén som inte lyckats förmedla sina tankar på ett begripligt sätt?

Efter all i avhandlingen nedlagd möda inser Jackelén slutligen att hon tagit på sig en omöjlig uppgift. Det är inte möjligt att rent abstrakt konstruera en teologi om tiden, finner hon. Däremot är det viktigt med berättelsen om relationen till den Andre. Återstår så dansmetaforen. Dansen är »en möjlig berättelse om tiden». Det är alltså vad hennes förutsättningslösa och definitionsfria undersökning utmynnar i!

Hon har också i praktiken blivit tvungen att begränsa sig. Vad gäller kyrkans tro har hon endast granskat sex psalmböcker. Hennes undersökning av teologin omfattar en mycket smal sektor, främst några nutida protestantiska teologer från hennes eget sammanhang. I fråga om naturvetenskapen lyckas hon inte åstadkomma någon syntes. Undersökningen levererade trots allt arbete ingen helhetssyn på sin fråga. Kanske hade det varit bättre om Jackelén redan från början nöjt sig med en mera begränsad målsättning. Jämför t.ex. med Lennart Koskinen som också skrivit en avhandling om tid och evighet men då begränsat sig till Sören Kierkegaard, existensfilosofins urfader.

Eukaristisk spiritualitet, en tillbedjan i ande och sanning, I

FOLKE T. OLOFSSON

Med utgångspunkt i nattvardsbönen i 1942 års kyrkohandbok tecknar docent Folke T. Olofsson, Rasbo, i denna och en följande artikel en sakramental spiritualitet centrerad kring eukaristin. I denna första artikel beskriver han betydelsen av epikles och anamnes.

»SÄND DIN ANDE i våra hjärtan att han må hos oss upptända en levande tro och bereda oss att rätt fira vår Frälsares åminnelse och mottaga honom då han kommer till oss i sin heliga nattvard». Hur många gånger har jag inte i prästerlig skrud stått inför altaret och bätt denna bön? Orden är hämtade ur den nattvardsbön i 1942 års kyrkohandbok som omedelbart föregår instiftelseorden. De utsägs i det som är den innersta och mest koncentrerade av kyrkans handlingar: tillbedjandet av Gud i Ande och Sanning. Det sker i hänvändelsen till Gud i bön, åkallan, tacksägelse och tillbedjan, i gudsfolkets gemensamma handling: liturgin. Orden sägs i det som är liturgins allra innersta,

dess *sanctum sanctissimum*: eukaristin, i själva *anaforan*, den centrala nattvardsbönen.

I denna nattvardsbön finns en »halv epikles» och en »halv anamnes». *Epikles* är det vedertagna ordet för åkallandet eller påkallandet av den Helige Ande: »Kom, du Helige Ande!» *Anamnes* är den teologiska termen för åminnelsen, det som aktualiseras och representeras, och åminnelsen är den aktiva hågkomsten och ianspråktagandet av Guds frälsningsgärningar i frälsningshistorien, det som kallas Guds *oikonomia*.

Att tillbedja i ande och sanning, det är att fira liturgi, vars centrum är eukaristin, under åkallande av den Helige Ande och i åmin-

I *Dagens Industri* 2013-11-08 fällde förbundet Humanisternas ordförande Christer Sturmark ett omdöme om Jackelén: »Eftersom hennes teologi inte säger något alls så gör den heller ingen skada.» Visst ligger det något i Sturmarks iakttagelse (som syftar på hennes framträdanden i samband med ärkebiskopsvalet), men hon har dock visat en sympatisk öppenhet för tillvarons stora frågor. Även om hon i sin avhandling kommer fram till väldigt litet, så var den dock ett försök att bryta ny mark och en djärv satsning.

Jackelén har försökt att förnya avhand-

lingsgenren. Det skall hon ha ett erkännande för. Hon har insett att »*grau, teurer Freund, ist alle Theorie und grün des Lebens goldner Baum*» och därför i Heideggers anda försökt följa en ny stig genom skogen, tyvärr dock utan att träffa på den upplysta gläntan.

I sin slutreflektion känner sig Jackelén lockad av »ett vidaretänkande i riktning mot mystikens upplevelse av tiden (*ein Weiterdenken in Richtung mystischer Zeiterfahrung*)». Det vore kanske något att ägna sig åt! Jag önskar Antje Jackelén lycka till med vidare forskningar inom mystikens värld!